

ΜΕΡΟΣ Γ'.

ΠΕΡΙΛΗΨΙΣ

Ὁ δυνατὸς συμβιβασμὸς ἑτεραρχίας καὶ ἐλευθερίας καὶ κριτικὴ αὐτοῦ. — Συμπέρασμα: οὔτε ἀπόλυτος ἑτεραρχία, ἀλλ' οὔτε καὶ ἐλευθερία ἀπεριόριστος. — Ἡ ἀνάπτυξις τῆς θέσεως τοῦ συμβιβασμοῦ. — Ἐκλογή καὶ ὑπολογιστότης. — Ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων ἱστορικὴ ἑτεραρχία. — Αὐτονομία καὶ μοιραϊόν. — Ἄτομα, Ἀνθρωπότης καὶ Σύμπαν. — Ἡ ζωὴ μεταβολὴ καὶ δυνατότης ἀένναος. — Ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ πάλη αὐτονομίας καὶ μοιραίου. — Ἡ κρίσιμος τοῦ ἀνθρώπου θέσις. — Σημείωσις: Τὸ πρόβλημα τῆς προσωπικῆς Εὐθύνης. — Αἱ παρακεκινδυνευμένα μεταφυσικαὶ συνέπειαι τῆς θεωρίας τοῦ συμβιβασμοῦ. α) Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως εἰς τὰ ζῶα καὶ εἰς τὴν ἀνόργανον ὕλην. — β) Ἡ ἀόριστος πλουραλιστικὴ ἔκβασις. — Οὐχ ἦττον: ἡ ἔλλειψις πλήρους λογικῆς λύσεως οὐδαμῶς τὴν ἄρνησιν ὑπαγορεύει τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας. — Συναφῆ ἅλτα προβλήματα.

§ 14. Ὅτι ἐκ τῶν ἀνωτέρω σαφῶς ἀποδεικνύεται ὅτι οὔτε τὴν ἀπόλυτον δέον νὰ πρεσβεύωμεν ἑτεραρχίαν, διότι ἡ ἀρχὴ αὕτη λογικὴ ἐστὶν ἀφαίρεσις οὐδαμῶς πρὸς τὸν ζῶντα χαρακτήρα τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος ἀνταποκρινομένη, ἀλλ' οὔτε καὶ τὴν ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν ἣτις εἰς χαώδη ἄγει τυχαιότητα, ἣν οὐδαμῶς ἡ ἄμεσος εὐνοεῖ ἐμπειρία καὶ αἱ ἡμέτεραι τῆς γνώσεως ἀρχαὶ δικαιούσι, περιττὸν καὶ νὰ εἴπωμεν.

Ἀπὸ ἐπιστημολογικῆς ἢ μεθοδολογικῆς ἐπόψεως ἐπὶ τὸ ἡμέτερον προσβλέψαντες πρόβλημα, εἵπομεν ὅτι οἱ ἀνακαλυφθέντες φυσικοὶ νόμοι δὲν ἔχουσι μὲν πλήρη ἀντι-

κειμενικὴν ὄντοτητα, εἰς τρόπον ὥστε ἐπὶ τὸν κατηγορηματικὸν δογματισμὸν τῆς αἰτιώδους τῶν πάντων διαδοχῆς νὰ φέρωσιν ἡμᾶς, ἀποκαλύπτουσιν ὁμως κατὰ προσέγγισιν τὰς πραγματικὰς τῶν γεγονότων καὶ τῶν ὄντων πρὸς ἀλληλασχές, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κωλύει φυσικῶς ἡμᾶς τὴν ἀπόλυτον τοῦ σύμπαντος αὐτονομίαν νὰ δοξάσωμεν. Ὁμοίως ἡ μεταφυσικὴ ἢ ὄντολογικὴ τοῦ ζητήματος ἡμῶν διερεῦνησις τὴν τε ἀπολύτως λογικὴν τῶν πάντων ἀλληλουχίαν οὐδαμῶς εὐοδοῖ καὶ τὴν ἄκρως συμπτωματικὴν τοῦ σύμπαντος τυχειότητα τέλεον ἀποκρούει. Ἡ ἠθικὴ τέλος καὶ πρακτικὴ ὄψις τῆς ἡμετέρας θέσεως, ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς τὰ μειονεκτήματα δείκνυσι τῆς ἑτεραρχικῆς θεωρίας ἐν τοῖς ζητήμασι τῆς ἠθικῆς βελτιώσεως καὶ τῆς πλήρους προσωπικῆς εὐθύνης, τὴν ἐλευθέραν ἀφ' ἑτέρου ἐκλογὴν ἐν τῷ τελείῳ ἠθικῶ ἀποκρούει χαρακτῆρι, ὡς ἀρχὴν ἠκιστα ἐνδεικτικὴν τῆς ἀπολύτου αὐτοῦ ἠθικῆς τελειώσεως. Κατὰ ταῦτα, ἄρα, ἵνα αὐτὴν τὴν ἑσωτέραν τῆς ζώσης πραγματικότητος φύσιν ἔκδηλον ποιήσωμεν, τὰς δύο ἀκρότητας—τὴν ἀπόλυτον δηλονότι ἑτεραρχίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τὴν ἀπεριόριστον—δέον ἐξ ἴσου ν' ἀποστέρξωμεν καὶ τὴν μέσην νὰ χαράξωμεν ὁδόν, τὸν συμβιβασμὸν οὕτω ἐπιτυγχάνοντες, ἀφοῦ ἐννοεῖται τὰ εἰδικὰ ἑκατέρας τῶν δύο τούτων ἀρχῶν ὄρια καὶ τὴν φυσικὴν ἐκάστης δικαιοδοσίαν συγκεκριμένως διαγράψωμεν, κατὰ τρόπον μάλιστα οὐδόλως τὴν ἀξίαν ἀμφοτέρων, τῆς μιᾶς ἐπὶ βλάβῃ τῆς ἑτέρας, μειοῦντα ἢ παντάπασιν ἀθετοῦντα.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ὡς ἐξῆς δύναται ἢ θέσις τοῦ συμβιβασμοῦ νὰ ἐξενεχθῇ : „ Ἐλευθερίαν τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως λέγοντες νοοῦμεν, τὴν αὐτόνομον ἐκείνην ἀρχὴν, ἣτις καὶ νέα ἐκάστοτε παρεμβάλλει δεδομένα μεταξὺ δύο ἐφεξῆς σταθμῶν τῆς συνεχοῦς ἐξελίξεως, ἐν ἧ τὴν ὑπαρξιν αὐτῆς ἢ ζῶσα—φυσικὴ τε καὶ ἠθικὴ—πραγματικότης κυλινδοῖ, εἰς τρόπον ὥστε

μεταξὺ πολλῶν ἐνδεχομένων, ἐπὶ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν κατεύθυνσιν τὴν φορὰν αὐτῆς ὠθεῖ, ἐπὶ τῇ βάσει ὅμως πάντοτε τοῦ ἀναμφισβητήτου ἀξιώματος, καθ' ὃ πᾶσαι αἱ πιθαναὶ κατευθύνσεις, ἄς ἡδύνατο ἢ συγκεκριμένη ν' ἀκολουθήσῃ ἀντικειμενικότης καὶ ἐξ ὧν ταύτης ἢ ἐκείνης τὴν ἐπιλογὴν ἢ ἐλευθέρως ἐποιήσατο βούλησις, ἐνδεχόμενά εἰσιν ἐξ ἴσου ὑπὸ τῆς παρελθούσης τῆς πραγματικότητος φορᾶς εὐοδούμενα καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων δικαιούμενα, οὕτως ὥστε τῆς ἐκλογῆς ἐπιγενομένης, a posteriori τὴν νέαν καθορῶντες κατεύθυνσιν, τὴν ἐντύπωσιν ἔχομεν αἰτιώδους ἀλληλουχίας, λόγῳ τῆς στενῆς σχέσεως αἰτίων καὶ αἰτιατῶν, ἥτις τοῦτο μὲν καὶ πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπιλογὴν τὸ ρεῦμα τῆς πραγματικότητος κυβερνᾷ, τοῦτο δὲ καὶ ὑπ' αὐτῆς ἔτι τῆς ἐπιλογῆς οὐδαμῶς μηδενίζεται, ὅλων τῶν ἐνδεχομένων ἐξ ἴσου ὄντων πιθανῶν, πάντων δηλονότι αἰτιατῶν τυγχανόντων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς αἰτίας" 1).

Ἴδωμεν νῦν, ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἀμέσως ἄνω θέσεως τίνι διαγράφονται τρόπῳ τὰ ὅρια τῶν δύο ἀρχῶν, αἵτινες τὴν παροῦσαν ἀπασχολοῦσι μελέτην, ἵνα συγκεκριμένην δώμεν ιδέαν τῆς φυσικῆς ἑκατέρας δικαιοδοσίας. Ἐν πρώτοις ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις ἔχει ἀναμφισβητήτως καὶ ἀναφαιρέτως τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιλογῆς μεταξὺ πλειόνων τῆς μιᾶς ἐνδεχομένων κατευθύνσεων, ἐκ τῶν ὁποίων κατ' ἀπόλυτον αὐτονομίαν ταύτην ἢ ἐκείνην τῶν ἐτέρων προτιμᾷ, διὰ λόγους οὐδαμοῦ τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἔχοντας, εἰμὴ ἐν αὐτῇ καὶ μόνον τῇ ἐσωτέρῳ φύσει καὶ τῇ ἐνδομύχῳ ὑφῆ τῆς προσωπικῆς βουλήσεως. Ἐν τούτοις, ὁ νόμος, ἐκ δευτέρου, τῆς αἰτιώδους διαδοχῆς εἰς πάσας ἐφαρμόζεται τὰς περιπτώσεις, ὅταν ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν ἀκολουθηθεῖσαν κατ'

1) Πρβλ. «Εὐθὺνη καὶ Ἐλευθερία» ἐν μνημ. τεύχει «Ἐκκλησ. Φάρου», σελὶς 182 κέξ. καὶ **F. Schiller**, ἔργ. μνημον. σελ. 515 κέξ.

ἀπόλυτον ἐπιλογὴν φορὰν κατίδωμεν, ἐφ' ὅσον πᾶσαι αἱ μέλλουσαι κατευθύνσεις, αἵτινες ἐν τῇ ἐκάστοτε παρούσῃ προβάλλονται τῆς συνειδήσεως καταστάσει, τὸν λόγον αὐτῶν καὶ τὴν αἰτίαν ἔχουσιν (αἱ ρίζαι—ἄλλαις λέξεσιν—αὐτῶν ὑπάρχουσιν) ἐν τῇ κτηθείσῃ παρελθούσῃ πείρα. Οἰκοθεν, κατὰ ταῦτα, νοεῖται α') ὅτι ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως εἶνε **ἀπόλυτος** ἐν τῇ ἐπιλογῇ καὶ μόνον μεταξὺ τῶν παρουσιαζομένων ἐνδεχομένων, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐν αὐτῇ τῇ **προβολῇ** τῶν ἐνδεχομένων τούτων, τὰ ὅποια **ἀορίστως** μὲν **μεγάλου** ἀριθμοῦ εἰσιν, οὐδαμῶς ὅμως καὶ ἀπείρου, καὶ τὰ ὅποια αὐτῇ αὕτῃ ἡ ζῶσα πραγματικότης—ἢ τε φυσικὴ καὶ ἠθικὴ—προβάλλει καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐκ τῆς κτηθείσης κατὰ τὸ παρελθὸν φορᾶς αὐτῆς δικαιοῖ καὶ **ἐξ ἴσου** πάντα, τῆς ἐπιλογῆς γενομένης, υἰοθετεῖ β') ὅτι ἡ αἰτιώδης ἑτεραρχία εἶνε **ἀπεριόριστος** ἐν τῷ καθορισμῷ καὶ μόνον τῆς σχέσεως μεταξὺ αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, ἣτις στενὴ ὑπάρχει ἐν τῇ ἐξελικτικῇ τῆς συγκεκριμένης ἀντικειμενικότητος — τῆς τε φυσικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς — διαδοχῇ, οὐδόλως ὅμως **ἀπόλυτός** ἐστίν, ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ὀρωμένη τῆς προβολῆς τοῦ **ἀριθμοῦ** τῶν ἐνδεχομένων κατευθύνσεων, ὅστις, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, δὲν εἶνε μὲν δυνατὸν **ἄπειρος** νὰ ᾖ, οὔτε ὅμως καὶ **εἷς** νὰ ὑπάρχη, εἰς τρόπον ὥστε ἔσαεὶ ἐν καὶ μόνον αἰτιατὸν μία νὰ υἰοθετῇ αἰτία, ἀλλὰ πολλὰ τοιαῦτα ἢ αὐτή.

§ 15. Ὅτι, τούτων οὕτως ἐχόντων, τῷδε σώζονται τῷ τρόπῳ ἡ ἐκλογή ἅμα καὶ ἡ ὑπολογιστότης, αἵτινες ἀδιαφιλονείκητοι ὁμολογοῦνται χαρακτῆρες τῆς ζώσης καὶ συγκεκριμένης πραγματικότητος ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ ἀπαραιτήτου μεθοδολογικοῦ κανόνος ἀφ' ἑτέρου, μόλις εἶνε ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν. Οἱ Ψυχολόγοι, κατὰ ταῦτα, οἵτινες τὴν περιγραφικὴν αὐτῶν ἐπιστήμην εἰς προφητικὴν τοιαύτην ν' ἀναγάγωσιν ἐφιλοδόξησαν, διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς ἀρχῆς τῆς πλήρους ἑτεραρχίας, τὸ ἀπώτερον δ' αὐτῶν ἰδεῶδες ἀπὸ προσε-

χοῦς προσδοκῶσι μέλλοντος, ὀφείλουσι νὰ ὁμολογήσωσιν, ἔστω καὶ μετὰ πικρίας τινός, ὅτι διώκουσι χιμαίρας καὶ σκι-
αμαχοῦσι, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι οὐδέποτε θὰ δυ-
νηθῶσι τὰ νέα δεδομένα νὰ διαγνώσωσιν, ἅτινα ἐκάστοτε
ἢ αὐτόνομος τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως ἀρχὴ εἰς τὸ ρεῦμα
παρεμβάλλει τῆς ζωῆς ἀντικειμενικότητος, καὶ προηγούμε-
να ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργεῖ, ἅτινα,
τὴν ἐκλογὴν συνιστῶντα, ἐπὶ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν φορὰν
τὴν τε ἠθικὴν καὶ φυσικὴν ὠθοῦσι πραγματικότητα κατ' αἰ-
τιώδη βεβαίως πάντοτε διαδοχὴν, οὐδέποτε μὲν διακοπτομένην,
ἐν τούτοις ὅμως μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων δικαιουμένην. Ἀπὸ
τοῦ μέλλοντος δ' οὐδὲν ἄς ἐλπίζωσιν, ἐφ' ὅσον ὁ χαρακτήρ
οὗτος τῆς συγκεκριμένης ἀντικειμενικότητος οὐδαμῶς συμ-
βατικός ἐστιν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐσωτέρας φύσεως καὶ τῆς ἐνδο-
μύχου ὑφῆς αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπηδᾶ βουλήσεως,
ἣτις ἀναλλοίωτος ὑπάρχει. Οἱ δὲ τῶν ἠθικῶν ἐπιστημῶν
σοφοὶ δέον, κατὰ φυσικὸν λόγον, εἰς τὸ ἐξῆς νὰ μὴ πτοῶν-
ται πλέον ἐκ τῆς μεταξὺ τῶν ἀδιαφιλονεικῆτων ἐπιστημονι-
κῶν δεδομένων καταλογῆς καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας
τῆς βουλήσεως, διότι οἱ φόβοι, οὓς οὗτοι ἐκδηλοῦσι προ-
κειμένου περὶ τῆς τύχης τῶν λαμπρῶν μέσων τῆς μετρήσεως,
ἐφ' οἷς ἢ νεωτέρα ἐναβρύνεται Ἐπιστήμη, κατόπιν τῆς κα-
θιερώσεως τῆς ἀρχῆς τῆς φυσικῆς τῆς βουλήσεως αὐτονο-
μίας, τέλεον ἀδικαιολόγητοί εἰσι. Διὰ τῆς προταχθείσης
συμβιβαστικῆς ἡμῶν θέσεως, διαβεβαιοῦμεν αὐτοὺς ὅτι ἢ
ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, ὑπὲρ ἧς τόσον κόπτονται, οὐδένα δια-
τρέχει κίνδυνον, ἐφ' ὅσον ἢ στενὴ ὁμολογεῖται πάντοτε
ἀλληλουχία αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, καὶ ἐφ' ὅσον αὐτὸς οὗτος ὁ
νόμος τῆς αἰτιότητος, ἐγγὺς ὁρώμενος, οὐδαμῶς διεκδικεῖ
ἐδάφη, εἰς τὰ ὅποια ἀπολύτως ἀδιαφιλονεικῆτον ἢ ἐλευθέρως
τοῦ ἀνθρώπου βούλησις τὴν ἑαυτῆς ἐκτείνει δικαιοδοσίαν,
χωρὶς παντάπασιν τὰ ἀπώτερα συμφέροντα τοῦ νόμου τού-
του νὰ παραβλάπτῃ. Καὶ συνεπῶς, ἄς ἐξακολουθῶσιν οἱ

σοφοὶ οὗτοι τοῖς ἑαυτῶν διαβήταις καὶ πλάστιγξι χρώμενοί, μετὰ τῆς ἐνσυνειδήτου βεβαιότητος ὅτι οὕτω πράττοντες, μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ διακυβεύωσι τὴν ὑπαρξιν τῶν ἠθικῶν ἡμῶν ἀρχῶν, διὰ τὰ καλῶς νοούμενα συμφέροντα ἐργάζονται τῆς Ἐπιστήμης, κατὰ πάντα διὰ τοῦτο τοῦ ἡμετέρου θαυμασμοῦ τε καὶ σεβασμοῦ ἄξιοι.

Καὶ ἑτέραν ὁμῶς ἔτι δυσχέρειαν διὰ τοῦ προτεινομένου παρακάμπτομεν συμβιβασμοῦ. Ἐν τῇ § 3 ἐπὶ τῆς συγχρόνου ἐγκύπτοντες ἑτεραρχίας τοὺς τρεῖς αὐτῆς τροχοὺς ὑπεδείξαμεν: τὸν κοινωνιολογικόν, τὸν ἱστορικὸν καὶ τὸν ψυχολογικόν, τὰ ἐπιστημονικά, δηλονότι, συμπεράσματα εἰς ἃ ἡ σύγχρονος κοινωνιολογία, ἱστορία καὶ ψυχολογία κατέληξαν καὶ δι' ὧν οἱ σύγχρονοι ὀπλίζονται ἑτεραρχικοί, κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως προβάλλοντες τὸ γεγονός, καθ' ὃ τὰ ποικίλα συμβάντα τῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων, τῶν κοινωνιῶν καὶ τέλος τῆς ἀνθρωπότητος καθόλου εἰς ὀμάδας ἀνάγοντες, σταθερὰν μεταξὺ αὐτῶν παρατηροῦμεν σχέσιν, ἣτις τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος κατὰ πάντα δικαιοῖ. Ὅτι, βεβαίως, τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐξ αὐτῆς τῆς βάσεως αὐτοῦ τέλεον διὰ τῆς προταθείσης θέσεως ἡμῶν ἀχρηστεύομεν, μόλις εἶνε ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν. Ἐφ' ὅσον δηλονότι, ἡ ἀνθρωπίνη αὐτονομία ἐπιλογή ἐστὶ μεταξὺ πολλῶν ἐνδεχομένων, ἅτινα ἐξ ἴσου καὶ ἄνευ τινὸς διακρίσεως, ἢ ἤδη κεκτημένη πείρα ἐκ τῶν ὑστέρων—τούτέστιν ἀφοῦ πρῶτον ἢ ἐλευθέρᾳ λάβῃ χώραν ἐκλογή—ἐπεξηγεῖ καὶ αἰτιολογεῖ καὶ υἰοθετεῖ, κατ' ἀπαράβατον πάντοτε κανόνα ὁμᾶς τις γεγονότων τῆς ζωῆς οἴασδήποτε προσωπικῆς μονάδος—ἀτόμου, κοινωνίας, ἀνθρωπότητος,—**a posteriori** ὀρωμένη, θὰ παρουσιάσῃ ἀλληλουχίαν συνεχῆ καὶ ἀδιάκοπον, τὸν νόμον τῆς καθολικῆς ἐπισφραγίζουσα αἰτιότητος. Τὸ γεγονός, κατὰ ταῦτα, ὅτι οἱ μεγάλοι ἄνδρες ἐκάστης ἐποχῆς—ἐπιχείρημα, ὅπερ συνήθως πρὸς τοὺς ἐλευθερόφρονας οἱ ἑτεραρχικοὶ κατὰ πρόσωπον ἐπιρρίπτουσιν—ὅταν ἐγγύτε-

ρον ἐπὶ τὸ προσωπικὸν αὐτῶν ἔργον ἐγκύψωμεν καὶ ἐπισταμένως αὐτὸ ἀναλύσωμεν, ἢ συνισταμένη εἰσὶ τῶν λανθανουσῶν τῆς ἐν ἧ ἔζησαν ἐποχῆς δυνάμεων, ἅπαντες δὲ ὅτι τὰ νήματά ἐσμεν τῆς ἦν διατρέχομεν ἱστορικῆς περιόδου, οὐδαμῶς πρὸς τὴν ἀδιαφιλονείκητον ἀρχὴν τῆς ἀνθρωπίνης αὐτονομίας ἀντιφάσκει, ἐφ' ὅσον τὰ ἄλματα ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει οὐδόλως παραδεκτά εἰσι καὶ ἐφ' ὅσον αἱ ποικίλαι κατευθύνσεις, ἐφ' ἃς τὰς συγχρόνους ἡμῶν τάσεις ὠθοῦμεν, ἐξ ἴσου καὶ ἀνεξαιρέτως εὐνοοῦνται ὑπὸ τῆς φθοᾶς ἐκείνης, ἦν ὁ αἰὼν ἡμῶν ἐκ τοῦ παρελθόντος ἐκληρονόμησεν αὐτοῦ, χωρὶς διὰ τούτου ἢ ἐλευθέρᾳ ἡμῶν βούλησις ν' ἀθετῆται, ἀφοῦ ἢ μεταξὺ τῶν ἐνδεχομένων ἐπιλογῇ ὀρίζεται τε καὶ αὐτόνομός ἐστιν.

§ 16. Ἐν ἔτι πλεονέκτημα τῆς ἀνωτέρω συμβιβαστικῆς λύσεως δέον τέλος ν' ἀνέλξωμεν. Ἡ ἑτεραρχικὴ θεωρία τέλεον νεκρὰν εἰκόνα τῆς ζωῆς δίδωσι· δι' αὐτῆς ἢ ζωὴ ἀπόλλυσιν ὅ,τι οὐσιωδέστερον καὶ χαρακτηριστικώτερον διατίθῃσιν· ἢ προσωπικὴ δραστηκότης συγκεχυμένη τις καὶ τυφλὴ δοξάζεται ἐνέργεια· ὁ ψυχικὸς ἠρωϊσμὸς σκιερὰ τις καὶ παθολογικὴ ὑποτίθεται ἀνωμαλία· ἢ νωθρὰ χαύνωσις τὸ ἀπώτερον κηρύσσεται ἰδεῶδες· τὴν ἐργώδη τέλος καὶ φαιδρὰν ζωὴν ἢ ἀρχὴ αὕτη μηδενίζει καὶ τὸν λιμνάζοντα καὶ παγερὸν ἐγκαινίζει θάνατον. Τὸν ἀντίποδα πάλιν τῆς εἰκόνας ταύτης ἢ ἀπόλυτος αὐτονομία ἰχνογραφεῖ· δι' αὐτὴν ἢ ζωὴ ὀπτασία τις ἀνάλογός ἐστι, πρὸς τὴν ἀτομιστικὴν κοσμογονίαν, ἦν τόσον ζωηρῶς ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ ὁ Λουκρήτιος εἰκονίζει· αὐτόνομοι καὶ δεσποτικαὶ δυνάμεις τὴν ζῶσαν μεταμορφοῦσιν ἀντικειμενικότητα ἀνελέγκτως καὶ ἀποινεῖ· ραγδαία τις καὶ ἀπρόβλεπτος κίνησις ἐν ἰλίγγῳ τὸ πᾶν διατρέχει· αἱ παραδοξώτεραι ἐκκολάπτονται συνθέσεις· οἱ τραγελαφικώτεροι δημιουργοῦνται συνδυασμοί· ἢ μεμετροημένη τέλος καὶ ἔλλογος ζωὴ διὰ μιᾶς χαώδους ἐναλλάσσεται συμπτωματικότητος. Ὅτι οὐδαμῶς τοῖσδε ἐξελίσσεται τοῖς τρό-

ποις ἢ συγκεκριμένη φυσική τε καὶ ἠθικὴ πραγματικότης, ὅτι δ' ἢ ζωὴ οὐδόλως τέλεον ὁμογενῆς ἢ ἑτερογενῆς ἐστὶ σύνθεσις, ἀλλὰ τὸ συναμφοτέρον, ὁμογένεια δηλονότι καὶ ἑτερογένεια, μοιραιότης ἅμα καὶ αὐτονομία, ἀναγκαιότης καὶ αὐτοβουλία, συνεχῆς δηλονότι καὶ ἀδιάκοπος πάλῃ τετελειωμένου καὶ ἐξελισσομένου, σταθεροῦ καὶ διηνεκῶς ἀλλοιουμένου, ἀναγκαίου τέλος καὶ δυνατοῦ, μόλις εἶνε ἀνάγκη καὶ νᾶ εἴπωμεν. Ἄλλ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν εἰκόνα ἢ ἀνωτέρα ἀναπτυχθεῖσα θέσις τοῦ συμβιβασμοῦ δίδωσιν. Ἐπισταμένη πράγματι καὶ ἐνδελεχῆς μελέτη τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς, ὅπουδήποτε ταῦτα ἐκφανῶς ἢ λανθανόντως ἐκδηλοῦνται, τὸν χαρακτῆρα τοῦτον τῆς διαρκοῦς μεταξὺ μοιραιότητος καὶ αὐτονομίας πάλῃ ἀποκαλύπτει, κατὰ τρόπον πειστικὸν καὶ ἀναντίρρητον, εἴτε ἐν τῇ ζωῇ τῶν ἀτόμων, εἴτε ἐν τῇ ζωῇ τῶν ἐθνῶν, εἴτε ἐν τῇ τῆς ἀνθρωπότητος, εἴτε τέλος ἐν αὐτῇ τῇ ζωῇ τοῦ σύμπαντος ἀποβλέψωμεν. Προκειμένου περὶ τῆς ζωῆς τῶν καθ' ἕκαστα ἀτόμων, ὅτι ἐκδηλον τυγχάνει ὅτι τόσον αἱ φυσικαὶ δεξιότητες, ἄς κληρονομοῦμεν ἀπὸ τῶν προγόνων ἡμῶν καὶ αἵτινες ἐκ τῆς κοινωνικῆς ὑπηγορευθήσαν συμβιώσεως, ὅσον καὶ αἱ ἐκ τῆς μακροχρονίου συνηθείας σταθεραὶ πλέον καταστᾶσαι ἕξεις καὶ συνθῆκαι τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς τε καὶ ἰσορροπίας, πέριξ τῆς προσωπικῆς ἡμῶν συνωθοῦνται καθ' ἡμέραν δραστηκότητος καὶ τὸν ροῦν αὐτῆς μηχανικῶς ὀρίζουσιν, ἐν εἴδει ἀδηρίτου τινὸς ἀναγκαιότητος, ἣτις διηνεκῶς μετ' αὐτῆς παρασύρει ἡμᾶς πρὸς ὠρισμένην κατεύθυνσιν. Τὸ ἔνστικτον, ἐκ τοῦ ἄλλου, τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ αἱ ἐν τῷ Ἐγὼ ἡμῶν ἐνεσφηνωμένοι φυσικαὶ ἐκεῖναι ἀρχαί, ἄς τοῦτο ἐξεκόλαψε, μετὰ τῶν κλίσεων ἐκείνων, ἄς ἀνισοσκελῶς ἢ ἡμετέρα ἀνέπτυξεν ἀγωγή, αἱ παθολογικαὶ εἴτα τοῦ ἡμετέρου χαρακτῆρος ροπαί, αἵτινες διὰ τῆς συνεχοῦς ἐπαναλήψεως καὶ ἱκανοποιήσεως εἰς ἀκατανίκητα ἐξειλίχθησαν ψυχικὰ πάθη, ἅτινα δεσποτικῶς ἡμᾶς ἐν τῷ καθ' ἡμέραν κυβερνᾶσι βίῳ,

πάντα ταῦτα μετὰ τῶν συμβατικῶν ἐκείνων ζυμούμενα ἀρχῶν, αἵτινες ἐν τῇ ἐν ἧ ζῶμεν ἐπιπολάζουσιν ἱστορικῇ περιόδῳ, βιαίως τὸν ἡμέτερον χαρακτῆρα πρὸς ὠρισμένην προσπάθειον νὰ ὠθήσωσι κατεύθυνσιν, ἔρμαιον αὐτὸν ὑπὸ τὸν ἑαυτῶν ποιῶντα ζυγόν. Οὗτος ὁμως ἀνθίσταται καὶ ἰσχυρὰ οὕτω ἐπιγίγνεται πάλῃ, ἐν ἧ ὁ ἐρρωμενέστερος νικητῆς εἰς τὸ τέλος ἀποδείκνυται. Οἱ ἀσθενεῖς μὲν χαρακτῆρες κάμπτονται καὶ τυφλὰ τῆς μοιραιότητος ὄργανα καθίστανται· τούναντίον οἱ ἰσχυροὶ χαρακτῆρες τὸν ζυγὸν τῶν συνηθειῶν καὶ τῶν ἐνοστίκων καὶ συνθηκῶν ἀποσειούσι καὶ εἰς νέους περιίστανται ὀρίζοντας, τὴν ἠθικὴν αὐτῶν δραστηκότητα ὀλονέν καὶ πλειότερον ἀναπτύσσοντες καὶ τὴν ἐσωτέραν αὐτῶν βουλευτικὴν ἀνακτῶντες αὐτονομίαν. Ποῖος δ' ἄλλος ὁ ἀπώτερος σκοπὸς ἐστὶ τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐμπνεύσεως καθόλου, ἐὰν μὴ ἢ διὰ τῶν μεγάλων αἰσθητικῶν συγκινήσεων προβολὴ καὶ νέων ἐκάστοτε ὑψηλῶν δυνατοτήτων, παρὰ τὰς ταπεινάς τῆς ζωῆς ἕξεις; 1)

Ὅ,τι εἶτα συμβαίνει εἰς τὰ ἄτομα καὶ εἰς τὴν ζωὴν ἔτι τῶν κοινωνιῶν, τῶν ἐθνῶν καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς ἀνθρωπότητος, ἐν μεζονι κλίμακι, ἐκδήλως παρατηρεῖται. Ἡ ἱστορία τὴν συνεχῆ τῶν λαῶν ἀνέλιξιν ἀποκαλύπτουσα καὶ τὴν ἀκμὴν αὐτῶν καὶ παρακμὴν ἱστοροῦσα, τὴν πάλῃ ταύτην, ἣν ἐν τῷ ἠθικῷ περιεγράψαμεν χαρακτῆρι, διαρκῶς δείκνυσιν. Αὐτοὶ ἄλλως τε οἱ πολιτισμοὶ ἐξασθενοῦσι καὶ γηράσκουσι, νέοι αὐτοὺς διαδέχονται καὶ τούτους νέοι ἀντικαθίστῶσι, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ παύσωσιν ἕτεροι νὰ ὀνειροπολῶνται. Διατί τοῦτο συμβαίνει; Ἀποτέλεσμά ἐστὶ τῆς ἀδιακόπου πάλῃς, ἐν ἧ αἰ λανθάνουσαι ἐκάστης ἐποχῆς δυνάμεις μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης αὐτονομίας συμπλέκονται, ἵνα νέαι διανοιχθῶσιν εὐρύτεραι δυνατότητες. Τί δέ, τέλος, κωλύει ἡμᾶς τὴν πάλῃν ταύτην ἐν ἀπείρως μεζονι κλίμακι καὶ

1) Πρὸβλ. *Rudolf Eucken* ἔργ. μνημον. σελ. 486.

ἐν τῇ ζωῇ νὰ φαντασιῶμεν αὐτοῦ τοῦ σύμπαντος; 1) Τί ἀναγκάζει ἡμᾶς παγίαν καὶ ἀναλλοίωτον τὴν παροῦσαν τοῦ κόσμου ἡμῶν νὰ ὀρίσωμεν μορφήν; Μήπως αἱ ἔκδηλοι ἀτέλειαι καὶ αἱ ἀναντίρρητοι αὐτοῦ ἀντιφάσεις τὴν δυνατότητα δὲν εὐνοοῦσι σύμπαντος, ἐν ᾧ τὸ φυσικὸν ἅμα καὶ ἠθικὸν θὰ ἐξαλειφθῆ κακόν, καὶ εἰς τὴν ἔλευσιν τοῦ ὁποίου τὰ μέγιστα ἢ ἡμετέρα θὰ συμβάλλῃ αὐτόνομος δραστηριότης, κατὰ τῶν ὀθνείων πάντοτε στοιχείων παλαίουσα, γεγονὸς ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ ζωὴ μεταβολὴ ἐστὶ καὶ δυνατότης ἀένναος;

§ 17. Ἐν τῇ § 14 τὴν θέσιν τοῦ συμβιβασμοῦ μεταξὺ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας καὶ τῆς φυσικῆς ἑτεροαρχίας ἀναπτύσσοντες, διεξήλθομεν λεπτομέρειάν τινα τῆς θέσεως ταύτης μετὰ συντομίας, ἐπιφυλαχθέντες πλέον ἐπισταμένως νὰ διερευνήσωμεν αὐτὴν ἀργότερον, ἵνα ἐν τῷ μεταξὺ διασαφηθῶσιν ἄλλα τινὰ στοιχεῖα τοῦ συμβιβασμοῦ, ὧν ἡ ἀνάλυσις μεγάλως θὰ διηυκόλυνε τὴν ἀνάπτυξιν καὶ κατανόησιν τῆς λεπτομερείας ταύτης, ἣν νῦν ἐν τῇ παραγράφῳ θὰ πραγματευθῶμεν ταύτη. Ἐλέγομεν, δηλονότι, ἐν τοῖς πρόσθεν ὅτι ἐν ἐκάστῳ σταθμῷ τῆς ἐξελιξέως τῆς ζωῆς καὶ συγκεκριμένης πραγματικότητος, τὰ ἐνδεχόμενα τῆς τοιαῦδε ἢ τοιαῦδε αὐτῆς φορᾶς ἀπαραιτήτως πλείονα τοῦ ἐνὸς ὑπάρχουσιν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἀριθμοῦ ἀπείρου. Τὰ ὄρια ταῦτα — ἐν ἡ ἀπειρα — τὰς δύο ριζικῶς ἀλλήλαις διαστελλομένας θέσεις τῆς ἀπολύτου ἑτεροαρχίας ἀφ' ἐνὸς καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀπεριορίστου ἀφ' ἑτέρου συνιστῶσιν ἢ ἡμετέρα ὅθεν θεωρία τοῦ συμβιβασμοῦ τὴν μέσσην μετὰ τῶν δύο τούτων ἀκροτήτων χαράσσουμεν ὁδόν, οὐδετέραν τῶν δύο ἐγκολποῦται δοξασιῶν, γεγονὸς διὰ τὸ ὁποῖον οἱ ὑποστηρικταὶ ἀμφοτέρων τῶν ἄνω θεωριῶν τὴν προτεινομένην θ' ἀποστέρξωσι λύσιν. Ἴνα νῦν εὐχερῶς κα-

1) Πρβλ. τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ *H. Bergson* εἰς τὸ Meeting τῆς *Oxford* ἐν *Revue de Métaph. et de Morale*, Ἰαν.-Μάρτ. 1921, σελ. 100.

τανοηθῆ ἢ χαρακτηριστικῆ τῆς λεπτομερείας ταύτης σημασία, διὰ παραδείγματός τινος θὰ ποικίλωμεν αὐτήν. Ὑποθεθείσθω, λόγου χάριν, ὅτι πρὸ θεάματος ἑξαπίνης εὐρίσκομαι ἀνθρώπου κακοποιοῖς ἐμπεσόντος καὶ εἰς βοήθειαν καλοῦντος· μεταξὺ νῦν τίνων καὶ τίνων ἐνδεχομένων ἢ ἐμῆ θὰ ἐμπλακῆ ἐλευθέρᾳ δραστηκότης ἵνα τούτου ἢ ἐκείνου τὴν ἐκλογὴν ποιήσῃται; Προφανῶς οὐχὶ μία προβάλλεται τῆς ἐμῆς συμβολῆς φάσις, ἀλλὰ πλείσται ὅσαι, ὧν, τῆς ἐμῆς γενομένης ἐπιλογῆς, τὸν βαθύτερον λόγον θέλει τις ἀνεύρει ἐν τῷ προσωπικῷ χαρακτῆρι καὶ τῇ κεκτημένη ἤδη ἠθικῇ ἐμοῦ πείρᾳ, εἰς τρόπον ὥστε τελείως προκαθωρισμένη καὶ φυσικώτατα ὁμαλῶς ἐξελισσομένη ἢ ἐμῆ θὰ ἐκληφθῆ δραστηκότης, ἐκ τῶν ὑστέρων πάντοτε ὀρωμένη. Δύναμαι δηλονότι ἢ εἰς ἄμεσον καὶ ἐνεργητικὴν νὰ σπεύσω βοήθειαν τοῦ ἀτυχοῦς αὐτοῦ ἀνθρώπου ἢ εἰς παθητικὴν ἑκπληξιν καὶ ἀγωνίαν νὰ περιορισθῶ, ἢ εἰς τὸν πλησιαίτερον ἀστυνομικὸν νὰ προστρέξω σταθμὸν καὶ τὸ ἐπεισόδιον νὰ καταδώσω, ἢ ἐπὶ τῆς ἐμῆς νὰ καθηλωθῶ θέσεως καὶ τὰς ἐμὰς νὰ συνενώσω ἐπικλήσεις μετὰ τῶν φωνῶν τοῦ θύματος ἢ νὰ σπεύσω που νὰ ὀπλισθῶ καὶ τοὺς κακοποιοὺς νὰ τιμωρήσω ἢ μεταξὺ αὐτῶν νὰ ἐπέμβω καὶ τὴν εἰρηνικὴν τοῦ ἐπεισοδίου διευθέτησιν νὰ ἐπιδιώξω κ.ο.κ. πλείστας ὅσας νὰ προβάλω φορὰς εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου προσωπικῆν μου συμβολήν. Ὅτι δήποτε ὅμως ἐξ ὅλων τούτων πράξω, ἢ τοιάδε ἢ τοιάδε δραστηκότης μου, μετὰ τῆς κεκτημένης προηγουμένως χαρακτηριστικῆς τοῦ ἠθικοῦ μου χαρακτῆρος φορᾶς, διὰ στενῆς θὰ συνδεθῆ αἰτιώδους ἀλληλουχίας, κατὰ τρόπον ὥστε ἢ τοιαύτη ἢ τοιαύτη ἐμοῦ συμβολὴ τυφλή τις καὶ μοιραία θὰ ὑποτεθῆ κίνησις, ἐνῶ πράγματι ἔλαβεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου χώραν προσωπικὴν ἐπιλογήν. Ἐάν, ἐπὶ παραδείγματι, ἐνεργῶς ἐν τῷ ἐπεισοδίῳ δράσω, εἴτε κατὰ τὸν ἕνα εἴτε κατὰ τὸν ἄλλον τρόπον, τοῦτο θ' ἀποδοθῆ εἰς τὸν φύσει εὐέξαπτον ἐμοῦ χαρακτῆρα, θι-

γέντα ἤδη ἐκ τῆς αὐτοφώρου τοῦ δικαίου προσβολῆς, εἰς τὸν ἀντικείμενον παθητικῶ τῷ τρόπῳ εἰς διαμαρτυρίας ἀνωφελεῖς περιορισθῶ ἢ εἰς μηνύσεις τοῖς ἀρμοδίοις καταφύγω, ὁ λόγος τῆς τοιαύτης ἐμοῦ συμβολῆς εἰς τὸ συναίσθημα τὰ κατηγορηθῆ τοῦ φόβου, ὅπερ ἐκ δυσμενοῦς κληρονομικότητος ἢ πλημμελοῦς ἀπέκτησα τυχὸν ἀγωγῆς. Πάντοτε, συνελόντι εἰπεῖν, πλούσιον ὑπάρχει παρελθὸν καὶ πείρα πολυσχιδῆς, ἐν οἷς αἱ μᾶλλον ἀντιφατικαὶ τῆς ἐμῆς δραστηκότητος φάσεις αἰτιολογοῦνται καὶ ἐλαστικῶ κατ' ἐξοχὴν τῷ τρόπῳ υἱοθετοῦνται, ἐκ τῶν ὑστέρων πάντοτε ὁρώμεναι, χωρὶς ἐν τούτοις διὰ τούτου ἢ ἀδιαφιλονείκητος νὰ σαλεύηται ἐπιλογή. Παρὰ ταῦτα ὅμως, τὰ ποικίλα ταῦτα ἐνδεχόμενα **περιορισμένου** εἰσὶν ἀριθμοῦ, οὐδαμῶς δ' ἀπείρου.

Ἡ δευτέρα αὕτη φάσις τῆς ἦν πραγματευόμεθα λεπτομερείας πολλῶ σημαντικώτερα τῆς πρώτης ἐκληπτέα. Τί δηλαδὴ τὰ ἄνω λέγοντες νοοῦμεν; Τὰ ἐκ τῆς προτέρας τοῦ προσωπικοῦ χαρακτῆρος ὑφῆς αἰτιολογούμενα καὶ ἐρμηνευόμενα ἐκ τῶν ὑστέρων ἐνδεχόμενα δύνανται, λέγομεν, νὰ ᾧσι πλεῖστα ὅσα ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τέλει ἐλεύθεροί ἐσμεν. Πῶς; Τὴν διαλεκτικὴν ταύτην ἀκρότητα ἐν τοῖς προτέροις δὲν κατεδικάσαμεν; Τῷ ὄντι ὁ περιορισμὸς ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπιβάλλεται· αὐτὰ ἄλλως τὰ ἄμεσα δεδομένα ὑπαγορεύουσιν αὐτόν. Ὅθεν τοῦτον κατασκευάζοντες μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τοῦτο προστίθεμεν, ὅτι αἱ περὶ ᾧν ὁ λόγος ἐκβάσεις **περιορισμένου** εἰσὶν ἀριθμοῦ, οὐχὶ δ' ἀπείρου. Ἡ ζῶσα δηλονότι καὶ συγκεκριμένη πραγματικότης ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς δυνάμει ἐγκλείει ὠρισμένον ἀριθμὸν μελλουσῶν πιθανότητων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἢ ἐλευθέρῃ τοῦ ἀνθρώπου δραστηκότητι πρὸς ἐπιλογὴν καλεῖται. Φυσικῶ τῷ λόγῳ ὁ ἀριθμὸς οὗτος δυνατὸν κατὰ περιστάσεις μέγιστος νὰ ἦ καὶ τὰς πλέον ἐκδήλους νὰ περιλαμβάνῃ ἀντιφάσεις· οὐδαμῶς ὅμως διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἄπειρος νὰ ὀρισθῆ δύναται. Τοῦτο δὲ διότι καθὼς ἀνωτέρω ὑπεστηρίξαμεν, φυσικῶς ὑπάρχο-

μεν περιορισμένοι· ὁ περιορισμὸς ἡμῶν οὗτος ἀφ' ἑαυτοῦ δῆλος γίνεται, ὅταν ἐνδελεχῶς ἐπὶ τῶν ἀκολουθῶν ἐγκύψωμεν παρατηρήσεων: α) "Ὅτι τὰ μέγιστα ἐπηρεάζεται ἡ ψυχικὴ ἡμῶν ὑπόστασις ἐκ τῆς ἐκάστοτε τοιαύσδε ἢ τοιαύσδε σωματικῆς ἡμῶν καταστάσεως, εἰς τρόπον ὥστε ἀναντίρρητον τυγχάνει, ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος καὶ ἡ τῆς σαρκὸς τοιαύτη ἀλληλένδετοι ὑπάρχουσιν. β) "Ὅτι ἡ κληρονομικότης καὶ ἡ ἀγωγή οὐσιωδῶς ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ ἡμῶν συμβάλλουσι χαρακτῆρος, εἰς βαθμὸν ὥστε πολλά εἰσι τὰ ὀθνεῖα ἐν τῷ ἐσωτέρῳ ἡμῶν εἶναι στοιχεῖα. Καὶ γ) ὅτι προφανῶς ἐπὶ τὴν ἡμετέραν ἐπιδρῶσι δραστηκότητα οἱ ἀτμοί, οἵτινες ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ ἐπιπολάζουσι τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος, ἐν ἧ ἕξ ἀπολύτου ἀναπνέομεν ἀνάγκης, αἱ ἀρχαὶ δηλονότι αἱ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς καθιερωμέναι ἐποχῇ καὶ αἱ συμβατικαὶ τῶν ἡμετέρων χρόνων ἀξίαι. Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους τὸ περιθώριον ἐν τῇ προσωπικῇ ἡμῶν ἐπιλογῇ ἀδιαφιλονείκητον τυγχάνει.

Τὴν περιφανῆ ὄντως ἀλήθειαν ταύτην αἱ ἀρχαῖαι ἀνέδειξαν μυθολογίαι καὶ τὰ κατὰ καιροὺς θρησκευόμενα συμβολικῶς τῷ τρόπῳ διεκήρυξαν. Εἶνε ἡ ἀνάγκη („ ἀνάγκα καὶ θεοὶ πείθονται ”) τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὁ ἔσαει κατὰ τοῦ κυβερνήτου Βισνοῦ καὶ τοῦ δημιουργοῦ Μπράμα ἀντιδρῶν φθορεὺς Ροῦτρεν (ὁ καὶ Σίμπα ἢ Σίβεν καλούμενος) τῶν Ἰνδῶν ¹⁾, ὁ ἀντίπους τοῦ ἀγαθοῦ Ὁρομάσδου κακὸς Ἀριμάνης τῶν Ζενδῶν ²⁾, καὶ τὸ πονηρὸν τέλος τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης ³⁾, ἅτινα τὴν μοιραιότητα ταύτην συμβολίζουσιν, ἧτις παντὶ ἐνδελεχεῖ καὶ ἀπροκαταλήπτῳ αὐτοπαρατηρητῇ ἀναντίρρητος ἀποβαίνει. Ἐν τοῖς ἀμέσως πρόσθεν, εἶτα, ἐναργῶς ὑποτίθεμεν κατεδείξαμεν τὴν

1) *Im. Kant*, Von der Einwohnung des bösen Principis neben dem Guten, oder κτλ. ἐν *Die Religion*, σελ. 17.

2) *Rhode*, Die heilige Sage des Zendvolks.

3) Ἡσαίου ΙΑ 12, . Ἐπιστ. Ρωμαίων Ζ 23.

μεγάλην τοῦ γεγονότος τούτου ἠθικὴν σημασίαν, τῆς ζωῆς οὔσης πάλης μεταξὺ τοῦ μοιραίου καὶ τῆς ἐνδιαθέτου ἡμῶν αὐτονομίας. Ὅτι κατὰ ταῦτα ὁ ἠθικὸς τοῦ ἀνθρώπου χαρακτηρ τὸ ἀποτέλεσμά ἐστι τῆς πάλης τῶν δύο τούτων στοιχείων, μόλις εἶνε ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν, λαμβανομένου ὑπ' ὄψει ὅτι κατὰ τοῦτο ἐκτάκτως ἢ τοῦ ἀνθρώπου θέσις κρίσιμος ἐστὶ τὰ μέγιστα. Τὰ κατώτερα, δηλονότι — καθὼς θέλομεν καὶ πιστεύωμεν— ἐν τῇ βιολογικῇ κλίμακι ζωῆς οὐδαμῶς διὰ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπιλογῆς περροικισμένα εἰσίν, ἀλλὰ τυφλῶς ὑπὸ τοῦ ἐνστίκτου τῆδε ἄγονται κἀκείσε, ὁμοίως δὲ ἀνώτερα τοῦ ἀνθρώπου ὄντα—ὡς ὁ Χριστιανισμὸς προκειμένου περὶ τῶν ἀγγέλων δοξάζει—οὐδόλως ἐλεύθερα θέλουσιν εἶσθαι, ἀλλ' ἢ τοῦ ἀγαθοῦ ἐκάστοτε ἐκλογὴ φυσικῶς καὶ ὁμαλῶς, ἄνευ οὐδενὸς πώποτε ἐνδοιασμοῦ, ἐκ τοῦ ἐνδομύχου αὐτῶν θέλει ἀναβλύζει εἶναι, ὡς ἐκ τῆς ὑψίστης ἠθικῆς τελειότητος, εἰς ἣν ἠθέλον ἔχει ἀναχθῆ.

Τούτων οὕτως ἐχόντων οὐδόλως ἐπὶ ὑπερβολῇ θὰ μεμφθῶσιν ἡμᾶς ἐὰν διαδηλώσωμεν, ὅτι ἄνευ τῆς πάλης ταύτης μοιραιότητος καὶ αὐτονομίας οὐδεὶς λόγος ὑπάρξεως τῆς ἠθικῆς καθόλου ὑφίσταται— δεδομένου βεβαίως ὅτι εἰς τὴν ἠθικὴν οὐδόλως ὠφελιμιστικῶς ἀφορῶμεν—διότι καθὼς ὀρθῶς ὁ *Schelling* 1) ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρατηρεῖ „ἄνευ τῆς ἀντιφάσεως ἀναγκαιότητος καὶ ἐλευθερίας οὐχὶ μόνον ἡ φιλοσοφία ἀλλὰ καὶ πᾶσα ὑπερέτερα βούλησις τοῦ πνεύματος θὰ ἐκρημνίζετο εἰς τὸν θάνατον,,.

Σημείωσις.—Ὅτι διὰ τῆς ἐν τοῖς ἄνω προτεινομένης συμβιβαστικῆς ἡμῶν θέσεως πολὺ καὶ ἐπὶ τὸ πρόβλημα τῆς προσωπικῆς τοῦ ἀνθρώπου εὐθύνης διαχέεται φῶς, μόλις εἶνε ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν, λαμβανομένου ὑπ' ὄψει, ὅτι οὐχὶ ἀπόλυτος καὶ ἀκεραία ἐν τοῖς πρόσθεν αὕτη ὁμολογεῖται, οὐδαμῶς δ' ἅμα εἰς αὐτόχρομα ἀνάγεται

1) Παρὰ *Rudolf Eucken*, ἔργ. μνημον. σελ. 488.

οὐτοπίαν, καθὼς πλείονες τῆς μιᾶς σύγχρονοι φιλοσοφικοκοινωνιολογικαὶ σχολαὶ περὶ αὐτῆς ἐδόξασαν. Ἐφ' ὅσον, δηλονότι, τὰ πολλαπλᾶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ἡμετέρας δραστικότητος ἐνδεχόμενα, ἐφ' ἃ ἡ ἡμετέρα ἀσκεῖται ἀπεριορίστως ἐλευθέρως ἐκλογῇ, οὐχὶ ἀπείρου ὁρίζονται ἀριθμοῦ, ἀλλὰ πῶς περιορισμένου τοιούτου ὁμολογοῦνται, ἢ δὲ τοιάδε ἢ τοιάδε αὐτῶν προβολὴ ἀλληλένδετος μὲν κηρύσσεται πρὸς τὴν τοιάνδε ἢ τοιάνδε ἐνθόμυχον τοῦ ἐσωτέρου ἡμῶν Ἐγὼ καταστατικὴν ποιότητα, οὐχ ἦττον ὅμως καὶ στενῶς συνδεδεμένη δοξάζεται πρὸς τέλος ἐξωτερικᾶς ἡμῶν συνθήκας, αἵτινες τὰ μέγιστα τὸν ροῦν αὐτῆς ἐπηρεάζουσι, πρόδηλον ὅτι οὐχὶ τέλος ἀπόλυτός ἐστιν ἡ ἠθικὴ ἡμῶν εὐθύνη, ἀλλὰ συνετὸν τυγχάνει ποικίλοι βαθμοὶ αὐτῆς νὰ ὁρίζονται ἀνάλογως, δηλονότι, τῆς κληρονομικῆς ἐπιδράσεως, τῆς ἰσοσκελοῦς ἢ μὴ ἀγωγῆς, καὶ τῶν κατὰ συνθήκην τοῦ αἰῶνος ἀξιών ἐνὸς ἐκάστου. Ὁ ἀριθμὸς, ἄλλοις λόγοις, τῶν πρὸ τῆς ἡμετέρας ἐκλογῆς προβαλλομένων πιθανῶν τῆς δραστικότητος ἡμῶν ἐκβάσεων καὶ τὸν βαθμὸν τῆς ἠθικῆς ἡμῶν εὐθύνης a posteriori ὁρίζει. Ἄλλ' ὅσον ἀσθενεστέρα ἢ ἀταβιστικὴ ἐστὶν ἐπιρροὴ καὶ τελειότερα ἢ τε διανοητικὴ καὶ πρακτικὴ τοῦ ἀνθρώπου διαπαιδαγώγησις τυγχάνει καὶ ἀντικειμενικώτεραι αἱ κατὰ συνθήκην τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ὑπάρχουσιν ἀξίαι, τοσοῦτον ὁ ὑγιῆς νοῦς τὰ δυνατὰ πολλαπλασιάζει ἐνδεχόμενα καὶ ἐν εὐρύτερῳ πεδίῳ ἢ προσωπικῇ καλεῖται νὰ δράσῃ ἐπιλογῇ, εἰς τρόπον ὥστε καὶ μειζων ἢ ἠθικὴ ἐστὶ τοῦ ἐνεργοῦντος εὐθύνη· ἐξ ἀντιθέτου, αἱ ἀνεστραμμένα ταῖς ἄνω μνησθείσαις συνθήκαι καὶ τὸν ὁρίζοντα τῆς ἐνδιαθέτου ἐπιλεκτικῆς περιορίζουσι συνειδήσεως καὶ αἱ ἡμέτεραι, κατ' ἀκολουθίαν φυσικῆν, προτιμήσεις ἐπὶ ὀλιγωτέρων φέρονται πιθανοτήτων, ὅποτε βεβαίως καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ δρῶντος εὐθύνη ἐλάσσων ὑπάρχει. Τὸ πόρισμα ἀκριβῶς τοῦτο καὶ αἱ πολυσχιδεῖς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀνθρωπολογικαὶ ἔρευναι εὐνοοῦσι, πρᾶγμα διὰ τὸ ὅποῖον ὅλον ἐν καὶ ἡ θεωρία τῆς ποινῆς ἐπὶ τὰ βελτίω ἐξελίσσεται καὶ ἠπιώτεροι ἐν τῷ καταλογισμῷ τῶν εὐθυνῶν πνέουσιν ἀντιλήψεις, καταφώρως μεθ' ἑαυτῶν τὸ δίκαιον ἔχουσαι καὶ τὸ καλῶς νοούμενον ὁρθὸν ἐν τῇ ἐξαγγελίᾳ τῶν πορισμάτων αὐτῶν κατεκφαίνουσαι 1). Μή τις δ' ἐνιστάμενος εἴπη ὅτι διὰ τῆς δοξασίας ταύτης αὐτὴ ἡ βᾶσις σαλεύεται τοῦ ἐν ἰσχύϊ παρ' ἡμῖν δικαίου, διότι οὐδεὶς δύναται νὰ διαμφισβητήσῃ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ παρ' ἡμῖν ἰσχυρὸν δίκαιον οὐχὶ ἀπόλυτόν ἐστι καὶ ἀκέραιον ἀλλὰ κατὰ συνθήκην ὑπάρχει, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὡς τοιοῦτο ὅτι συναφές ἐστὶ καὶ ἀνάλογον καὶ πρὸς τὴν ἀνελχθεῖσαν ἐν

1) Πρβλ. Ἡλ. Κ. Ἀναστασιάδου «Savigny, Jhering, Bergson» 1916, σελ. 36.

τοῖς ἄνω χαρακτηριστικὴν ὑπόστασιν τῆς ἡμετέρας εὐθύνης, ἣν ἄλλως αὐτὰ τὰ πράγματα καὶ ἡ ἄμεσος δικαιοῖ ἐμπειρία, ὅταν τις τέλεον ἀπροκαταλήπτως αὐτῇ ἐκδίδωται.

§ 18. Παρὰ τὰ σημαντικὰ ἐν τούτοις πλεονεκτήματα, τὰ ὅποια ἡ ἀνωτέρω θέσις τοῦ συμβιβασμοῦ κέκτηται, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδαμῶς τὰς μεταφυσικὰς αἴρει δυσχερείας, τὰς ὁποίας ἡ παραδοχὴ ἐγείρει τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Ἡ πρώτη τῶν δυσχερειῶν τούτων συνίσταται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι οἱ εἰδικοί ἐκεῖνοι χαρακτηῖρες τῶν ὁποίων ἡ ἐπισταμένη ἐπισκόπησις πείθει ἡμᾶς περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, παρὰ τε τοῖς κατωτέροις ζωικοῖς οὓσι καὶ τῇ ἀνοργάνῳ ἔτι καὶ ἀδρανεῖ ὑπάρχουσιν ὕλη καὶ κατὰ φυσικὴν ἀκολουθίαν ποιάν τινὰ ἀρχὴν συγγενῆ πρὸς τὴν ἡμετέραν αὐτονομίαν πρέπει καὶ τούτοις νὰ κατηγορήσωμεν καὶ ἐν τῇ ἀδρανεῖ μάζῃ ἐνυπάρχουσαν νὰ θεσπίσωμεν.

Ὅτι πράγματι ποιάν τινὰ ἐλευθερίαν βουλήσεως ἀναγκάζομεθα τοῖς ἀνωτέροις ν' ἀποδώσωμεν ζῳοῖς, παντὶ δῆλον, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε τὰ πλεόν ἀνεπτυγμένα ἐν τῇ ἐξελικτικῇ κλίμακι ζῳα ἐν τῇ κατευθύνσει τῆς ἐνδιαθέτου αὐτῶν δραστηκότητος διὰ τῶν αὐτῶν κατὰ τὸ μᾶλλον διέρχονται καὶ ἥττον φάσεων, δι' ὧν καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ λειτουργικῇ ἡμῶν τῆς προσωπικῆς ἐπιλογῆς ἐπιτελέσει διερχόμεθα. Ὁ χαρακτήρ αὐτῶν ὄντως ποιάν τινὰ κέκτηται ἀτομικότητα, πολύπλοκος δὲ καὶ πῶς ἀπροκαθόριστος ἡ προσωπικὴ αὐτῶν ἐνέργεια τυγχάνει. Ὅσον ὅμως τὴν βιολογικὴν κατερχόμεθα κλίμακα καὶ ἀπὸ τῶν τελειότερων μορφῶν ἐπὶ τὰς ἀτελεστέρας καὶ τὰς στοιχειωδέστερας βαίνομεν, τόσον ἡ δραστηκότης τῶν ζῳῶν ἀπλοποιεῖται καὶ νὰ προκαθορισθῇ δύναται, καὶ τοῦτο κατὰ πρόοδον συνεχῇ κατιοῦσαν. Ἐὰν νῦν εἰς τὰ ζῳῶφια ἐκεῖνα προσβλέψωμεν ἅτινα, τὴν μετάβασιν ἀποτελοῦντα ἀπὸ τῆς ὀργανικῆς εἰς τὴν ἀνόργανον φύσιν, οὐδαμῶς ὡς ἔνζωα ἐκ πρώτης ὕψεως δύναται τις νὰ ἐκλάβῃ,